

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۵	فصل اول: کلیات
۵	زبان
۸	زبان شعر
۱۰	اساطیر یونان و روم
۱۱	دوران جاهلیت
۱۲	در شعر فارسی
۱۴	علم بلاغت
۱۵	تاریخچه علوم بلاغی
۱۶	۱. نخستین اندیشه‌ها
۱۸	۲. پایه‌گذاری و تدوین علوم بلاغی
۲۲	۳. تقلید و تکرار
۲۲	فصاحت و بلاغت
۲۳	مفهوم بلاغت
۲۶	مفهوم فصاحت
۲۷	شرط لازم بلاغت
۲۷	اقتضای حال چیست؟
۲۹	تعریف علم بیان
۳۱	موضوع علم بیان
۳۱	فایده علم بیان
۳۱	جایگاه بحث اقتضای حال در علم بیان

صفحه	عنوان
۳۶	فصل دوم: مجاز
۳۶	حقیقت
۳۷	وضع
۳۷	مشترک لفظی
۳۸	ظهور و افول واژگان
۳۹	مجاز
۴۰	آیا حقیقت و مجاز مطلق است یا نسبی؟
۴۱	قرینه صارفه
۴۳	قرینه معینه
۴۳	علاقه
۴۴	مجاز و حذف
۴۵	انواع علاقه‌های مجاز مرسل
۴۵	علاقه جزء و کل
۴۷	علاقه حال و محل
۴۹	علاقه ماکان
۵۱	علاقه مایکون
۵۱	علاقه عموم و خصوص
۵۴	علاقه ملازمت
۵۵	علاقه مجاورت
۵۶	علاقه علت و معلول یا سبب و مسبب
۵۷	علاقه آلیت
۵۸	علاقه جنس (مادیّت)
۵۸	علاقه بدلیت
۵۹	علاقه تضاد
۶۱	انواع دیگری از علاقه مجاز
۶۱	علاقه خویشاوندی
۶۲	علاقه احترام
۶۲	علاقه غلبه
۶۲	علاقه موصوف و صفت یا مضاف‌الیه
۶۳	علاقه اشتقاق

صفحه	عنوان
۶۴	علاقه اطلاق و تقييد
۶۴	ارزش ادبی مجاز مرسل
۷۴	فصل سوم: تشبيه
۷۶	اركان تشبيه
۷۹	مهم ترين ركن تشبيه
۸۰	نام گذاری تشبيه براساس ارکان
۸۱	تشبيه مفصل يا كامل الارکان
۸۲	تشبيه مجمل
۸۳	تشبيه مرسل
۸۳	تشبيه مؤکد يا محذوف الادات
۸۴	تشبيه بليغ
۸۷	انواع اضافه تشبيهی
۹۰	محسوس يا معقول بودن طرفين تشبيه
۹۷	تشبيه محسوس به محسوس
۹۸	تشبيه معقول به محسوس
۹۹	تشبيه محسوس به معقول
۱۰۰	تشبيه معقول به معقول
۱۰۱	سير تشبيهات حسی و عقلی
۱۰۲	حسی و عقلی بودن تشبيه در سبک خراسانی
۱۰۶	حسی و عقلی بودن تشبيه در سبک عراقی
۱۱۰	حسی و عقلی بودن تشبيه در سبک هندی
۱۱۴	حسی و عقلی بودن تشبيه در دوره بازگشت و معاصر
۱۲۵	تشبيه خیالی و تشبيه وهمی
۱۲۵	تشبيه خیالی
۱۲۶	تشبيه وهمی
۱۲۸	تشبيه مفرد و مقید و مرکب
۱۲۸	۱. تشبيه مفرد
۱۲۹	۲. تشبيه مقید
۱۳۲	۳. تشبيه مرکب
۱۳۶	تشبيه تمثيل يا اسلوب معادله

صفحه	عنوان
۱۳۸	تفاوت تشبیه تمثیل و ارسال المثل
۱۳۸	نوع دیگری از تشبیه (تشبیه گسترده)
۱۳۹	تفاوت تشبیه مرکب با تشبیه تمثیل
۱۴۰	۱. تشبیه مرکب
۱۴۰	۲. تشبیه تمثیل
۱۴۰	تقسیم بندی تشبیه از نظر شکل ظاهری، جایگاه و تعدد طرفین
۱۴۱	۱. تشبیه مشروط
۱۴۳	۲. تشبیه تفضیل
۱۴۸	۳. تشبیه مضمّر
۱۵۱	۴. تشبیه طنز
۱۵۴	۵. تشبیه معکوس یا عکس یا مقلوب
۱۵۶	۶. تشبیه جمع
۱۵۸	۷. تشبیه تسویه یا مزدوج
۱۵۹	۸. تشبیه مفروق
۱۶۱	۹. تشبیه ملفوف
۱۶۲	۱۰. تشبیه چیستانی یا تشبیه مبهم
۱۶۵	وجه شبه و اقسام آن
۱۶۶	ذکر و حذف وجه شبه
۱۶۸	وجه شبه تحقیقی و وجه شبه تخیلی
۱۷۰	وجه شبه مفرد
۱۷۰	وجه شبه متعدد
۱۷۱	وجه شبه متعدد متضاد
۱۷۱	وجه شبه در صنعت استخدام
۱۷۳	وجه شبه مرکب
۱۷۵	سلب و ایجاب در تشبیه
۱۷۶	رابطه مشبه و مشبه به یا زاویه تشبیه
۱۷۸	قرینه در تشبیه
۱۷۹	اغراض تشبیه
۱۸۲	اغراض کلی تشبیه
۱۸۲	مدح مشبه

صفحه	عنوان
۱۸۵	ذمّ و تقبیح مشبّه
۱۸۵	غرض در تشبیه معکوس
۱۸۷	فصل چهارم: استعاره
۱۸۹	نکته اول
۱۸۹	نکته دوم
۱۹۲	نکته سوم
۱۹۳	نکته چهارم
۱۹۵	نکته پنجم
۱۹۶	نکته ششم: آیا استعاره مجاز عقلی است یا لغوی؟
۱۹۹	استعاره مصرّحه
۲۰۱	انواع استعاره مصرّحه
۲۰۲	۱. استعاره مصرّحه مجردّه
۲۰۴	۲. استعاره مصرّحه مرشّحه
۲۰۷	۳. استعاره مصرّحه مطلقه
۲۰۸	۴. استعاره مجردّه مرشّحه
۲۱۰	یک تقسیم‌بندی ساده
۲۱۱	استعاره مکنیه
۲۱۳	مرز بین اضافه‌ها
۲۱۵	استعاره مکنیه تخیلیه
۲۱۶	استعاره مکنیه و تشخیص
۲۱۸	تشکیک در استعاره مکنیه
۲۱۹	استعاره محتمله
۲۲۰	استعاره اصلیّه و استعاره تبعیه
۲۲۱	تفاوت استعاره مکنیه و تبعیه
۲۲۲	استعاره تمثیلیه یا مجاز مرکب
۲۲۳	یک پیشنهاد
۲۲۳	۱. استعاره مرکب یا مجاز مرکب بالکنایه
۲۲۶	استعاره‌های مرکب جدید
۲۲۶	۲. استعاره تمثیلیه
۲۲۷	مثّل

صفحه	عنوان
۲۲۸	استعاره وفاقیه و عنادیه
۲۲۹	استعاره تهکمیّه و تملیحیه
۲۳۱	استعاره بعید (غریب) و قریب (مبتدل)
۲۳۳	استعاره مفهومی
۲۳۸	چند نکته درباره استعاره مفهومی
۲۴۶	فصل پنجم: نماد
۲۵۷	فصل ششم: کنایه
۲۶۱	زمینه‌های ظهور کنایه و دلایل کاربرد آن
۲۶۱	۱. رسایی و گویایی و ایجاز در کلام
۲۶۲	۲. تصویرسازی
۲۶۳	۳. دوگانگی در معنا و ابهام
۲۶۴	۴. اغراق
۲۶۵	۵. شهرت و عظمت و بزرگی
۲۶۶	۶. کراهت و ترس از ذکر نام
۲۶۸	۷. رعایت ادب
۲۶۹	۸. بیان معما
۲۷۰	تازگی و غرابت (زایش و میرش)
۲۷۲	تقسیم‌بندی کنایه
۲۷۲	کنایه به اعتبار مکنی‌عنه
۲۷۶	کنایه به اعتبار سرعت انتقال
۲۷۷	کنایه به اعتبار وضوح و خفا
۲۸۵	کتابنامه

پیشگفتار

الحمد لله الذی لا یبلغ مدحتہ القائلون و لا یحصی نعماءه العادون و لا یؤدی حقہ المجتهدون
(نهج البلاغه، خطبه اول)

حمد و سپاس خدای را که به ما توفیق ارزانی داشت تا بتوانیم این کتاب را به پیشگاه
دوستان علم و ادب عرضه بداریم و بر درگاهش جبهه شکر می‌ساییم که پس از
سال‌ها تردید و دودلی، عزمی جزم و همتی راسخ عطا کرد تا این کتاب به سرانجام
رسید و وعده چندین ساله وفا شد.

علم بیان که نخستین بار به صورت مستقل با اندیشه‌های عبدالقاهر جرجانی به
جهان علم معرفی و مبانی و اصولش استوار شد؛ در ابتدا برای اثبات اعجاز لفظی
قرآن و برای نیل به این هدف شکل گرفت و اولین پژوهش‌ها در این زمینه برای
آشنایی بیشتر با این کتاب مقدس و درک ظرافت‌های لفظی آن رواج یافت.
عبدالقاهر جرجانی در اهمیت علم بیان بر این باور است که اگر این علم نبود
علوم دیگر صورت و شکل نمی‌یافت و در پرده می‌ماند. وی این علم را دارای فواید
و محاسنی می‌داند که در حساب نمی‌آید و دقت و تعمق، آن محاسن را محدود
نمی‌کند.

در نظر جرجانی «هیچ علمی را نمی‌بینی که ریشه‌اش استوارتر و شاخه‌اش بلندتر
و میوه‌اش شیرین‌تر و گلش خوشبوتر و ثمره‌اش شریف‌تر و خورشیدش نورانی‌تر باشد
از علم بیان. علمی که اگر وجود نداشت هرگز نمی‌دیدیم که زبانی بافت سخن را با
رنگ‌ها و نقش‌های گوناگون بیاراید و گوهر لفظ را به شکل‌های زیبا درآورد و از آن
زیورهای گران‌بها سازد. از دهان مروارید و از زبان سحر خارج کند، شهد آورد و

شکوفه‌ها و گل‌های تازه به تو دهد و میوه‌های شیرین و شاداب برای تو از این درخت چیده در پیش تو نهد» (بخشی از مقدمه جرجانی بر کتاب *دلائل الاعجاز*).

از زمان عبدالقاهر جرجانی تا کنون آثار فراوانی در زمینه بلاغت تألیف شده و دیدگاه‌های گوناگونی در کتاب‌ها ارائه شده است. اختلاف نظرها و تعاریف گوناگون و دیدگاه‌های متفاوت درباره موضوعات گوناگون علم بیان اگرچه گاهی زمینه تشتت را فراهم کرده است اما از سوی دیگر این آراء زمینه‌ساز پیشرفت و ارائه نگاه‌های تازه‌ای در این باب شده است. بی‌شک یکی از راه‌های ترقی و کمال در هر علمی نقد آراء دیگران و بیان دیدگاه‌های جدید و تبیین این موضوع است.

شاید در آغاز، قلم زدن در این راه کار ساده‌ای به نظر آید اما با گام نهادن در این راه و آشنا شدن با دیدگاه‌های متفاوت و اندیشه‌های گوناگون صاحب‌نظران، اهمیت و دشواری راه آشکار می‌شود.

هدف از تألیف این کتاب که برای دانشجویان دوره کارشناسی تنظیم شده است و می‌تواند برای مقاطع بالاتر هم مفید باشد آشنایی علاقه‌مندان به موضوعات بلاغی و تا حدی تبیین و توضیح مباحث علم بیان و نقد و بررسی آن خواهد بود.

این کتاب که بر پایه آثار بزرگان فن بلاغت تألیف شده و به دیدگاه‌های معاصرین نیز نظر دارد، کوشیده است که اولاً مسائل گوناگون علم بیان (مجاز، تشبیه، استعاره، و کنایه) را همراه برخی موضوعات جدید مثل نماد یا استعاره مفهومی به سادگی توضیح دهد و با آوردن شاهد مثال‌ها آن را تبیین کند ثانیاً تا حدی به نقد برخی از این دیدگاه‌ها بپردازد.

بنابراین در این کتاب نگارندگان به مجاز نگاه دیگری داشته‌اند؛ نه آراء قدما را در این باب یکسره پذیرفته‌اند و نه ارزش آن را مثل برخی از معاصرین یکباره نفی کرده‌اند.

در مبحث تشبیه سعی بر این است که موضوع به‌خوبی روشن شود و اقسام آن همراه با شاهد مثال‌ها تبیین گردد. در استعاره نیز با توجه به دیدگاه‌های گذشتگان نگاهی به برخی از آراء جدید داشته است در این بخش کوشیده است که مرز میان کنایه و استعاره مرکب و استعاره تمثیلیه روشن شود سپس مبحث نماد را تبیین کند.

در مبحث کنایه نیز ابتدا به زمینه‌های پدید آمدن این موضوع مهم بلاغی توجه و سپس بر اساس تعاریف به اقسام آن پرداخته شده است. ضمن این که سعی بر این بوده که برای تبیین و توضیح هر مطلب در جای جای کتاب از مثال‌های متعدد و جدید استفاده شود و بندرت از شواهد تکراری بهره گیرد.

امید است این کتاب بتواند برخی از ناهمواری‌ها این راه را هموار کند و رضایت خاطر اهل فن را به دست آورد. با این نگاه که نگارندگان مدعی نیستند که در این کتاب نقص و عیبی دیده نمی‌شود، منتظر نقد و نظر منصفانه صاحب‌نظران هستند. و «به خدا پناه می‌بریم از این که ادعای دانستن چیزی کنیم که نمی‌دانیم و بافت گفتاری را به دست گیریم که نمی‌توانیم تار و پودش را به هم پیوند دهیم و آن را تمام کنیم ... به خدا پناه می‌بریم از این که راه ما راه کسی باشد که جدال به باطل او را به خودپسندی می‌کشاند و برای شنونده خود ظاهرسازی می‌کند و پروا ندارد که اگر سخنی از او بر سر زبان‌ها افتاد غش و تخیلی در آن کرده باشد و معانی و مفاهیم آن سخن استوار نشده باشد» (بخشی از مقدمه دوم جرجانی بر دلائل الاعجاز).

در پایان بر خود فرض می‌دانیم از همه کسانی که ما را در راه به ثمر نشستن این کتاب یاری کردند به ویژه از دست‌اندرکاران سازمان «سمت» به دلیل پیگیری در کارها، جدیت و همکاری‌های خالصانه، صمیمانه تشکر کنیم. همچنین از سرکار خانم دکتر مریم نافلی که در بخش‌هایی از این کتاب مطالب سودمندی پیشنهاد کردند سپاسگزاری کنیم.

والسلام علیکم و رحمة الله و برکاته

مؤلفان

اصفهان - مهر ماه ۱۳۹۴